

Hekimbaşı Emir Çelebi'nin *Enmûzecu't-Tıbb* adlı eserinde gebelik ve doğum üzerine

Ahmet Acıduman

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Doçenti

SUMMARY: Acıduman A. (Department of History of Medicine and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). On "pregnancy and delivery" in Emir Çelebi's famous work *Enmuzecu't-Tıbb* (*A Sample of Medicine*). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2010; 53: 318-327.

The chapters related to pregnancy and delivery of *Enmuzecu't-Tıbb* of Emir Çelebi, who was the eleventh chief physician of the Ottoman Empire in the seventeenth century, were studied and are presented in this article. Toward this aim, a copy of *Enmuzecu't-Tıbb*, which is registered in the Süleymaniye Handwritten Works Library, Mihrişah Sultan Collection, nr. 342/1, was examined. Information related to pregnancy and delivery in *Enmuzecu't-Tıbb* was found in the tenth, eleventh and twelfth babs (chapters) of the third sıfır (book) and the first, second and third chapters of the fourth sıfır (book) of the sixth ta'lim (lesson) of the book. These chapters were firstly transliterated into the contemporary Turkish alphabet and then translated into contemporary Turkish. It was attempted to interpret the knowledge on pregnancy and delivery extracted from these chapters and to determine its place in the history of medicine. It was ascertained that Emir Çelebi not only gave some rather true observational knowledge, but also presented some dubious knowledge from his predecessors such as Hippocrates and Rhazes, making no differentiation between them.

Key words: *delivery, pregnancy, Emir Çelebi, Ottoman medicine, history of medicine.*

ÖZET: Bu yazıda XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış olan XI. hekimbaşı Emir Çelebi'nin kaleme aldığı *Enmûzecu't-Tıbb* adlı eserindeki gebelik ve doğumla ilgili bölümlerin incelenmesi ve sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla *Enmuzecu't-Tıbb*'in İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, 342/1 Numarada bulunan nüshası incelenmiştir. Makalemizin konusunu oluşturan gebelik ve doğumla ilgili bölümler kitabın 6. ta'lîminin 3. sıfırının 10., 11. ve 12. bâbları ile 4. sıfırının 1., 2. ve 3. bâblarında bulunmaktadır. Bu bölümlerin önce çevriyazıları yapılmış ve sonra çağdaş Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın gebelik ve doğumla ilgili olarak içerdiği bu bilgiler yorumlanarak tıp tarihi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Emir Çelebi'nin gebelik ve doğum konusunda, bir yandan bir takım gözlemsel bilgileri doğruya oldukça yakın olarak verirken, öte yandan da Hipokrat ve Razi gibi kendisinden önce gelen kimi hekimler tarafından bildirilen ve doğruluğu şüphe götürülen bazı görüşlere de yer vererek, eserinde bunlar arasında bir ayrıma gitmediği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: *doğum, gebelik, Emir Çelebi, Osmanlı dönemi tıbbı, tıp tarihi.*

Gebelik ve doğum insanoğlunun yeryüzündeki varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli olgulardan birisidir. Tarih boyunca sıklıkla gebeliğin oluşmaması insanlar için sorun oluşturup, gebeliğin gerçekleşebilmesi için çareler aranırken, kimi zaman da gebeliği

önlemek için tedbirlere başvurulmuştur. Gebeliğin sürdürülmesi, doğumun gerçekleşmesi ve sonrasında kadın ve çocuğun bakımları da her zaman en önemli konular arasında bulunmuştur. Mısır papirüslerinden başlayarak bu konu hakkında çeşitli dönemlere ait yazılı

kayıtların bulunduğu bilinmektedir. *Kahun Papirüsü*, *Ramesseum Papirüsleri*, *Berlin Papirüsü* ve *Karlsberg Papirüsü* kadın hastalıkları ve gebelik hakkında bilgiler içeren papirüsler arasındadır¹. Hipokratik bir eser olan *Çocuğun Doğası Üzerine* (*περί φύσιος παιδιου*)² normal doğum tanımının yazılı olduğu en eski kayıt olup³, yine Hipokrat'ın *Aforizmalar*'ında⁴ da kadın hastalıkları ve doğum ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. İskenderiye tıp okulundan Herophilus (MÖ ~335-280)'un MÖ 300 dolaylarında "doğum" üzerine bir kitap yazdığı bilinmektedir³. Aurelius Cornelius Celsus (MÖ 27-MS 50)'un ansiklopedik eseri *De Re Medicina*'da kadın hastalıkları ile ilgili bilgiler bulunurken, II. Gaius Plinius (MS 23-79) da gebelik hakkında bilgiler sunmuştur³. Kadın hastalıkları ve doğum konusunun babası olarak kabul edilen Efesli Soranus'un (98-138) *Kadınların Hastalıkları Üzerine* (*περί γυναικείων παθῶν*)⁵ adlı kitabı on beş yüzyıl boyunca kadın hastalıkları ve doğum konusundaki en önemli yazılı kaynak olmuştur⁶.

Avrupa'da doğum konusunda yazılmış önemli eserlerden birisi de Eucharius Roesslin'in 1513 yılında Brunswick düşesinin emri ile yazdığı *Gebe Kadınlar ve Ebeler için Gül Bahçesi* (*Der Swangern Frauen und Hebammen Rosgarten*) adlı resimli kitaptır^{7,8}. Bu kitabın bir yenilik sunmamakla birlikte, klasik Yunan tıbbını yeniden gün ışığına çıkardığı⁸, döneminin cerrahlarının ve ebelerinin doğum pratiklerine çok önemli etkilerde bulunduğu ve İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca gibi⁷ birçok dile çevrilmesi ile de ilerleme hareketlerine öncülük ettiği ileri sürülmüştür⁸.

İslâm coğrafyasında ise Ebûbekr Zekeriyâ er-Râzî (865-925), Ali bin Abbâs el-Mecûsî (ö. 994), İbn Sînâ (980-1037) gibi üç önemli hekimin, sırasıyla *el-Hâvî*⁹, *Kâmilü's-Sînâ*¹⁰ ve *el-Kânûn fi't-Tıbb*¹¹ adlı eserlerinde de kadın hastalıkları ve doğum konusunda ayrıntılı bölümler bulunmaktadır. Endülüslü hekim ve cerrah Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî (ö.1013)'nin *et-Tasrîf*'inde ise konunun cerrahi yönünü ilgilendiren bilgiler bulunmaktadır¹². Râzî'nin yazdığı ve sonra *Practica Puerorum* adıyla Latinceye çevrilen monografi ise bilinen ilk çocuk hastalıkları kitapçığıdır¹³.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Hacı Paşa'nın (1335?-1423?) *Müntahâb-ı Şifâ*^{14,15} ve *Şifâ'ü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm*¹⁵, Eşref bin Muhammed'in (XV. yüzyıl) *Hazâ'inü's-Saâ'dât* (1460)¹⁶ adlı

eserlerinde gebelik ve çocuk hastalıkları ile ilgili bölümler olup, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (1385-1468'den sonra) *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*¹⁷ adlı eserinde ise bu konulardaki cerrahi tedavileri içeren bölümler bulunmaktadır^{15,17}. Ayaşlı Şa'bân Şifâî (1645-1704) ise Osmanlı İmparatorluğu'nda *Tedbîrü'l-Mevlûd* (1702) adıyla gebelik, doğum ve çocuk hastalıkları konusunda ilk ayrı kitabı yazan kişidir¹⁵.

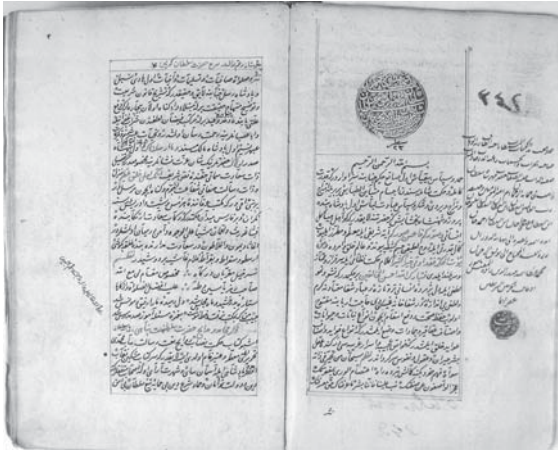
Bu yazıda XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış ve imparatorluğun XI. hekimbaşı unvanına sahip olan Emir Çelebi'nin kaleme aldığı *Enmûzecü't-Tıbb* adlı ünlü eserindeki gebelik ve doğumla ilgili bölümlerin incelenmesi ve sunulması amaçlanmıştır.

Emir Çelebi ve *Enmûzecü't-Tıbb*

Asıl adı Seyyid Mehmed olan Emir Çelebi tıp öğrenimini Kahire'de tamamlamış ve Kalavun Dârüşşifâsı'nda başhekimlik yapmıştır. 1622 yılında Kaptan-ı Derya Recep Paşa tarafından İstanbul'a getirilen Emir Çelebi, *Enmûzecü't-Tıbb* ve *Neticetü't-Tıbb* adlı kitapları yazmış, bilgisi ve nezaketi ile Sultan IV. Murad'ın dikkatini çekerek musahipleri arasına katılmıştır. Mart 1629'da Musa Efendi'nin yerine hekimbaşı olmuştur. Bağdat seferi sırasında 13 Ekim 1638 tarihinde Sultan IV. Murad'ın emriyle infaz edilmiştir¹⁸.

Emir Çelebi *Enmûzecü't-Tıbb* adlı ünlü eserini 1624 yılında vezir Recep Paşa adına yazmıştır. Kitap bir *mukaddime*, altı *ta'lîm* (ders) ve bir *hâtîme*'den oluşmaktadır^{18,19}. *Ta'lîmler sıfır* (kitap) lara ve *sıfırlar* da *bâb* (bölüm) lara ayrılmıştır¹⁹.

Enmuzecü't-Tıbb'ın İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, 342/1 Numarada bulunan nüshası incelenmiştir¹⁹ (Şekil 1). Makalemizin konusunu oluşturan gebelik ve doğumla ilgili bölümler kitabın 6. ta'lîminin 3. sıfırının 10., 11. ve 12. bâbları ile 4. sıfırının 1., 2. ve 3. bâblarında bulunmaktadır (Şekil 2). Bu bölümlerin çevriyazıları yapılmış (Ek-1), bu işlem sırasında Türk çevriyazı işaretleri kullanılmıştır²⁰. Çevriyazıları yapılan bu metinler çağdaş Türkçeye çevrilmiş ve bulgular bölümünde metnin içerisine yerleştirilmiştir. Orijinal metinde derkenara yazılmış bulunan ve metne ait olan eklemeler çağdaş Türkçeye çevrilen metin içinde ilgili yerlere konmuştur. Orijinal metinde yer alan ilaç isimleri, bazı

Şekil 1. Enmüzcü't-Tıbb adlı eserin başlangıç varakları [varak no: 1b, 2a] (İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrîşah Sultan Koleksiyonu, No: 342/1'den).

tedavi isimleri ve yine bazı ağırlık ölçüleri çağdaş Türkçe olarak düzenlenmiş metne olduğu şekliyle alınmış ve bunlar için bir sözlükçe (Ek-2) hazırlanarak²¹⁻²³, yazının sonuna yerleştirilmiştir. Kitabın gebelik ve doğumla ilgili bilgileri yorumlanarak, tıp tarihi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Emir Çelebi eserinin kısırlık konusuyla ilgili bölümünden hemen sonra gebeliğe yardımcı olacak ilaçlarla ilgili bir bölüm yazarak gebelik konusuna başlamıştır. Bu bölümde yazdığı ilaçların gebeliğin gerçekleşmesinde etkin olacağı konusunda Emir Çelebi'nin olumlu düşünceler taşıdığı görülmektedir. Ayrıca gebeliği gerçekleştirecek spermin özelliğini de bölümün sonunda vermektedir:

Altıncı ders, üçüncü kitap, onuncu bölüm. Gebeliğe yardımcı olan ilaçları bildirir.

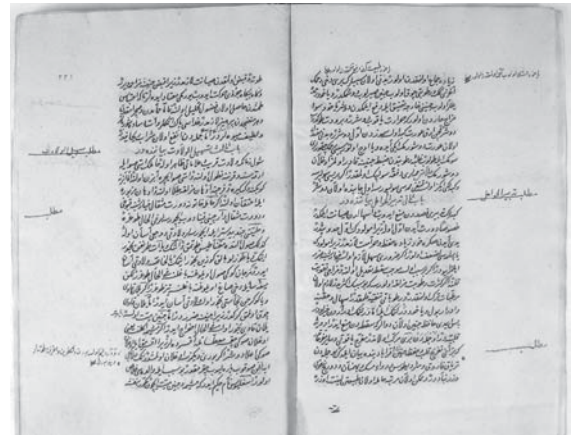
Tamamından biri kuvvetle gebe olmaya neden olandır. Örneğin, kadın fildişinin tozunu çok toplayıp, yedi güne kadar birer miskal bal şerbeti ile kullanıp, sonra cinsel ilişkide bulunsun, Allah'ın emri ile gebe kalır. Bir başka çeşit: fil sidiğidir; encudân-ı rümî denen cevizi ıslatıp cinsel ilişki zamanı kadına içirsinler derhal gebe olur. Bir başka iyi ilaç: adet kanamasından temizlendikten sonra tavşan beynini tavşan yağıyla taşımaktır. Köpek pisliği ve safrası, kurt safrası ve aslan safrası; bunların gerek yalnız ve gerek karışık olarak, iki dânak kadının vulvasında taşınması gebeliğe yardımcıdır. Bir başka çeşit: misk, sünbül ve husyetü'sa-sa'leb, belesân yağı, bân yağı ve süsen yağı; parçalar dövülüp, yağlar ile bir yere

toplayıp fitil yaparak taşımak gebeliğe yardımcıdır. Çocuk gelecek meninin belirtisi, beyaz olup, kaygan olmasıdır. Ondan başka yumurta akında olan düğüm düğüm gibi olmasıdır. Bir başka belirtisi, üzerine sinek konup yemesi ve kokusunun hurmâ çiçeği gibi olmasıdır¹⁹.

Kitapta yer alan gebelikle ilgili ikinci konu gebeliğin belirtileridir. Kadının gebe olup olmadığı konusunda bazı ilginç testler bildiren Emir Çelebi, ayrıca idrarın görüntüsünden gebelik olup olmadığını anlamaya çalışmaktadır.

On birinci bölüm. Gebeliğin belirtileri ve hükümlerini bildirir.

Şimdi gebe olmanın belirtisi iki[dir]. Meninin boşalması uygun olup, penisin kurulukla vulvadan dışarı çıkmasıdır; bir görünümle ki sanki penis vulvadan çıktığı zaman emilmiş gibi çıkar. Rahmin ağzı tutulur, hatta kadın mil sokmak istese sığmaz. Cinsel ilişkiden sonra rahim yukarı kalkar ve önüne omurgaya eğilir. Göbek ile vulva ortasında ben gibi nesne olur. Kadın cinsel ilişkiye girilmesine razı olmaz. Özellikle erkeğe gebe olduğunda büsbütün cinsel ilişkiden tiksindir. Erkeğe yüklü olan kadına cinsel ilişki ve boşalma acı ve zarar verir. Gebe olan kadının adet kanaması kesilir ya da bazısında azalır ve gecikir. Mide bulanması, kederlenmek, uyusukluk, vücut ağırlığı, baş ağrısı, baş dönmesi ve kalp çarpıntısı ortaya çıkar. Bu kusurlar bir ay ve iki ay sonra olur. Birçok belirti daha: iştahın bozulması; renk bozukluğu, gözün akının sararması ve karnın büyümesidir. Ondan

Şekil 2. Enmüzcü't-Tıbb'ın "bâb-i sâni tedbir el-havâmil beyânındadır" ve "bâb-i sâlis teshil el-velâdet beyânındadır" adlı bölümlerinin bulunduğu varaklar [varak no: 220b, 221a] (İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrîşah Sultan Koleksiyonu, No: 342/1'den).

sonra cenin büyüdüğünde adet kanıyla beslenir. Bu kez bu belirtiler kaybolur. Kadın gebe midir bilmek istenire bundan iyi hile olmaz: yağmur suyuyla bal şerbetini ezip, kadına içirsinler. Eğer karnı ağırırsa gebedir, aksi halde değildir. Bir başka çeşit: hatun giyinip vulvasını tütsülesin. Eğer tütsünün kokusunu hissederse gebe değildir ve aksi halde gebedir. Bir başka çeşitle sınav budur: kadın vulvasında sarımsak taşıyın. Eğer kokusunu ve tadını duyarsa gebe değildir, aksi halde gebedir. Ama sarımsağı taşımak istediğinde, bir gün aç dursun, ondan sonra taşıyın. Zaman olur kadınların idrarında atılmış pamuk gibi nesne olur. Zaman olur saf olup, üzerinde duman gibi nesne görünür. Zaman olur idrarda tane gibi bazı nesnelere olur, kalkar ve iner. Bunların tamamı gebe olmanın belirtileridir. Gebeliğin başlangıcında idrar maviyeye eğilimli olur, sonlarında kırmızı gibi olur. Eğer akut ateşi olursa ve rahimde şiş de olursa, o durumdaki hamile kimseden çok korkulur¹⁹.

Gebelik hakkındaki üçüncü konu ise, gebeliğin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkan bebeğin cinsiyeti konusundaki merakın giderilmesine yöneliktir.

On ikinci bölüm. Erkek ve dişi olmak ve onun belirtilerini bildirir.

Yani gebe olan kadının karnındaki çocuğu erkek mi ya da dişi midir ve olduğu takdirde belirtileri bildirilir. Şimdi erkek olmak erkeğin menisinin çok olmasından ve onun sıcaklığındandır. Meninin çıkışı sağ taraftan olup, kadın adet kanamasından temizlenir temizlenmez cinsel ilişkide bulunulmalıdır. Soğuk yer, soğuk mevsim ve kuzey rüzgârlarının estiği zamanlarda cinsel ilişkide bulunulması erkek çocuğa neden olur. Genç yiğitlerin cinsel ilişkisinden, çocuklar çoğunlukla erkek olur. Şimdi erkeğe gebe olan kadının belirtisi: sevinçli, rengi güzel, iştahı kuvvetli olur. Hatta belirtiler sakın olur. Erkeğe gebe olan kadının sağ tarafında ağırlık olup, sağ memesi büyük olur ve memenin başı kararır. Dişiye gebe olan şu kadının iki memesi ak, sütü kalın ve beyaz olur. Erkeğe gebe olan şu kadın yürüdüğünde önce sağ ayağını hareket ettirir, durduğu zaman, yine sağ eline dayanır, kalkar. Muhammed bin Zekeriyâ der ki: gebe kadının ayağında damarlar kızıl renk olursa erkek doğurur, eğer kara olursa kız doğurur; sınav da gebe kadının ayak üzerinde dururken işemesidir. Eğer sidiki sağ ayağına doğru akarsa erkektir ve aksi halde değildir. Müellif der: künh-i kemâline kim iletirdi ilahî râh, sun'un değil mi birliğine şahid ve güvâh. Sağ gözü görmede çabuk olur. Erkek üç aydan sonra hareket eder ve dişi dört aydan sonra hareket eder, bilinsin. Her şeyden münezze ve yüce olan Allah işlerin iç yüzünü bilir¹⁹.

Bundan sonraki bölüm fetusun anne karnında hasta olmasının nedenlerini bildirmekte özellikle düşük nedenlerinden söz etmektedir.

Altıncı ders, dördüncü kitap, birinci bölüm. Hastalıklı ceninin belirtilerini bildirir.

Şimdi anne karnında olan çocuğun hastalıklarının çokluğu annesinin hastalıklarının çokluğundandır. Hatta kusmanın çokluğu ve adet kanı akıntısının çokluğu ya da haddinden fazla süt toplanmasıdır. Bu nedenle fazla sütün zarar vermesi gebeliğin başlangıcında olur. Ceninin zayıflığı, hareketinin zayıflığı ya da hareketinin yokluğunun hepsi ceninin hasta olmasındandır. Ceninin ise böyle olmasına annesinin hasta olması neden olur. Adı geçen sebeplerden biri de düşüktür yani çocuk düşürmektir. Bilinmeli ki çocuk düşmesinin sebebi ya vurmaktan ya da yanlışlıkla düşmekten olur; ya da kuvvetli sıçramaktan, özellikle ardına sıçramaktan ya da hamama girip çok oturmak gibi ya da havanın çok sıcak veya soğuk olması ya da bir yiyecekte imrenip yememek gibi ya da bazı yiyeceklerin kokusunun burnuna girip ona ulaşamamak gibi nefsanî hareketten olur. Bunların hepsi düşük sebebidir. Ama bedensel sebep annenin hastalıklarıdır. Fazla ishal ya da şiddetli sıkıntıda ya da kusmaktan ya da kan aldirmaktan ya da mide dolgunluğu olup hazımsızlıktan ya da fazla cinsel ilişkiden ya da tabiatın onu def etmesinden olur. Bedensel olan sebeplerin biri de rahmin ağzının geniş ve neminin çok olmasından ceninin sıyrılıp düşmesidir; ya da rahimde yel olup cenini dışarı baskı ile atmasından düşer; ya da sıcak mizacın kötülüğünden olur; sıcak yakarsa düşer; soğuk dondurursa düşer. Zayıf kadın gebe olursa, semizden önce düşer. Bedeni orta olan kadının düşürmesi iki ayda ya da üç [ayda] olur. Sebebi rahmin çukurları sümük ile dolarak, nemin fazlalığından cenini sıkı tutmaya kadir olmaz. Çocuk düşürme belirtisi: memelerinin birden sarkmasıdır. Eğer biri sarkarsa ve gebeliği ikiz olursa, hangi memesi sarkarsa o tarafta olan düşer¹⁹.

Gebeliğin sağlıklı olarak sürdürülebilmesi için yapılması gerekenler ile alınması gereken tedbirler ve düşük tehlikesi olduğunda kullanılması gereken ilaçlar ile alınması gereken tedbirler izleyen bu bölümde bildirilmektedir.

İkinci bölüm. Gebelerin tedbirini bildirir.

Gebelerin tedbiri: kan aldirmayı yasaklayıp, ishalden korumaktır; özellikle dört aydan önce olursa, çünkü çocuğun ilk oluşumudur. Yedi aydan sonra yiyinti çok[tur], korumak gerekir. Çünkü çocuğun yapışması çok zayıf olur. Eğer zorunlu müshil gerekirse hıyarşenbe zarar vermez, iyidir. Eğer bir sebep olursa,

düşük nedeni düzeltilsin ve mizacı kuvvetlendirilsin. Eğer nem çokluğu düşüğe sebep olursa ki bu sebebin çoğudur, nemlendirenlerin bırakılması ve ishal, lavman, idrar ya da terleterek nemlerin boşaltılması gerekir. Ama terletmek idrardan yararlıdır. O halde şimdi cenini koruyan ilaçlar ki düşüğü engeller, kalbe ait ilaçlarıdır. Onlardan biri bileşik olandır. Müferrih-i yâkûtî ve diğer ferahlık veren ilaçlar ki biz onu kalbi ferahlandırmak ve cenini korumak için akrâbâdinde bildirdik. Tiryâk-i Fârûk ve Mesrudütüs, misk, behmenler, dürunc-ı 'akrebî ve zürünbâd bu ilaçlardandır. Gebe olan mümkün olduğunca tabiatını yumuşak tutsun; kabız olmaktan korunmak gerekir. Çünkü kabızlık cenine sıkıntı verir. Zaman zaman adet kanının tutulmasından ortaya çıkan fazlalıklar çözülene kadar az miktarda hareket edip, yürümeyi alışkanlık yapsınlar. Ancak hamamdan, sıçramaktan, her hazmettiriciden ve idrar yapıcılardan perhiz gerekir. Gıdası: saf ekmekler, et, sade çorbalar ve yumuşak meyvelerdir. Ama hepsinden çok yararlı olan reyhanî şaraptır¹⁹.

Gebelik süresi başarıyla tamamlandıktan sonra doğum belirtileri görüldüğünde doğumun kolaylaştırılması için yapılması gerekenler, plasentanın çıkışı geciktiğinde plasentanın çıkarılması için yapılması gerekenler, in utero mort fetal durumunda ölü bebeğin rahimden çıkarılması için yapılması gerekenler gebelik ile ilgili son bölümde ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm. Doğumu kolaylaştırmayı bildirir.

Doğum yakın ve belirtileri görünür olduğu zaman gebenin sıcak su ile arkasına ve karnına natül yapılsın. Sıcak su içinde banyo yapılsın, ama banyoya göbeğine kadar girsin. Vulvasına kayıcı yağlar sürülsün. Adı geçen yağlar ile lavman yapılsın. Eğer gebe kadına dört miskal hıyarşenbe kabuğu ve dört miskal dâr-çını kaynatıp içirirlerse hemen doğurur. Hiltiti cündübîdester ile içirirlerse doğumu ve ağrısı kolay olur. Yine sol elinde mknatis tutmak, eşek ya da it tırnağını ya da tuzlu balık közünü tütsü yapmak özellikle doğumu kolaylaştırır. Eğer mercân kökü sol uyluğuna bağlanırsa derhal doğurur. Ama mey'a-i sâ'ile de sağ uyluğuna bağlanırsa çabuk doğurur. Eğer yılan kavı ya da güvercin pisliği tütsü olursa doğumu kolaylaştırır. Ama yılan kavının çok olmaması gereklidir, çünkü cenine zararlıdır. Ama cenin ölmüş olsa, çokça yılan kavı tütsü olursa derhal dışarı çıkartır. Eğer meşime kalırsa yani oğlan sonu çıkmazsa aksırtıcılar ile aksırtınlar. Çünkü aksırtmak ile oğlan sonu iyi düşer. Eğer buru ve ter sürekli olursa burun deliklerini ve ağzını tutsunlar. Yine buru dinmezse

çocuk ölmüştür. Onun tedavisi ebenin elini sokarak, parçalayıp çıkarmasıdır. Bu nedenle annesi kurtulur. Esfelyus adlı hekim söyler: meşime ve ölü cenin için iki kez damıtılmış menekşe şarabını verip, enzerût ve yılan kavını tütsü yaparlarsa Allah'ın emri ile çıkıp kurtulur. Eğer doğumdan evvel ağrı kasığa doğru olursa, doğum kolay olur. Eğer ağrı yukarıya ve omurgaya doğru olursa doğum güç olur, hazırlık gereklidir. Bu bölüm hakkında akrâbâdinde o kadar kurallar bildirilmiştir ki sayısını Allah bilir. Her hangisi yerinde ve bu işin özünde uygun ise seçip onunla iş yapsınlar¹⁹.

Tartışma

Emir Çelebi'nin gebelik olup olmadığını saptamak için verdiği "vajina tütsülendiğinde koku hissedilirse kadın gebe değildir, hissedilmezse gebedir" açıklamasının kökeni Hipokrat'a uzanmaktadır. Hipokrat vajina ile ağız arasında bir kanal olduğunu düşünmüş, vajinanın buharla dezenfeksiyonu için yakılan tütsünün kokusunun ağızda ya da burunda hissedilmesinin kanalın açık olduğunu gösterdiğini ve kadının gebe kalabileceğini ileri sürmüştür³. Yine bal şerbeti ile yapılan gebelik testinin ise kökeninin Hipokrat'ın *Aforzimalar*'ında⁴ olduğunu bize Ali bin Abbas el-Mecûsî eseri *Kâmilu's-Sinâa*'da haber vermektedir¹⁰. Öte yandan kadının idrarından gebelik olup olmadığını anlamak, bir anlamda idrarla gebelik testinin kökeni de Mısır tıbbında *Berlin Papirüsü*'nde bulunmaktadır. Bu uygulama Bizans tıbbında ve XVII. yüzyıla kadar Avrupa tıbbında da yer almıştır¹:

"Ayrı ayrı iki torba içinde bulunan bir miktar buğdayla arpa bir kadının idrarı ile her gün muntazaman sulanır. Eğer hem buğday ve hem de arpa yeşerirse, o kadın çocuk doğuracaktır. Hiç biri yeşermeyse doğurmayacaktır. İlk yeşeren arpa ise çocuk erkek, buğdaysa kız olacaktır¹."

Çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi ile ilgili olarak *Enmüzecü't-Tıbb*'da yer alan bir bilgiyi, erkek bebek için spermin sağ taraftan çıktığı ve kadının adet kanamasının sonlanmasından hemen sonra cinsel ilişkide bulunulması düşüncesini, Hipokrat'a atfedilen bir kitapta görmekteyiz: "Eğer adam bir oğul babası olmak isterse, menstruasyonunu dikkatle gözledikten kadına sonra gitmelidir; sol testisini sargı ile bağlamalıdır. Eğer bir kız babası olmak isterse, sağ testisini sargı ile bağlamalıdır"²⁴. Erkeğe gebe olan kadının belirtilerinden biri olan renginin güzel olması bilgisini yine

Hipokrat'ın aforizmalar arasında bulmaktayız: "Gebe kadının çocuğu erkekse rengi iyi olur, eğer kızsarsa rengi kötüdür"⁴. Emir Çelebi'de gördüğümüz erkek bebeğin kız bebekten daha önce hareketlendiği düşüncesinin kökeni de II. Gaius Plinius'da bulunmaktadır. Plinius erken gebelik bulgularından olan "baş dönmesi, mide bulantısı ve yiyecekte tiksinimeyi" tanımlamış; erkek çocuğa gebe olan bir kadının rahmindeki bebeğin hareketlerini daha erken hissettiğini, dişi fetusun ise geç hareketlenmeden sorumlu ve zor doğuma sebep olduğunu bildirmiştir³.

Gebeliğin olası semptomları ve klinik kanıtları açısından *Enmûzecü't-Tıbb*'daki metnin günümüzün obstetrik bilgileri açısından oldukça ilginç bilgiler içerdiği de görülmektedir. *Enmûzecü't-Tıbb*'daki gebelik oluştuğunda kadının adet kanamasının kesilmesi, bazısında azalması ya da gecikmesi bilgisi doğru bir bilgidir. Gebeliklerin büyük bir çoğunluğunda konsepsiyonu (gebeliğin başlaması) takiben adet kanamalarının hemen kesildiği görülürken, gebe kadınların %25'inde ilk birkaç ayda bazen ağrısız, hafif kanamalar ve yine implantasyon zamanında ya da adet döngüsünün beklenen zamanına yakın kanamaların olduğu bilinmektedir²⁵. Gebeliğin ilk trimesterinde görülen bulantı, yorgunluk ve kanama gibi semptomların ikinci trimesterde kaybolması da yine günümüzün obstetrik bilgilerinden olup²⁵, *Enmûzecü't-Tıbb*'da bu bulgu ve semptomların gebelik oluşumundan ilk ay ve iki ay sonrasında olduğu, daha sonra fetusun büyümesiyle kaybolduğu bildirilmektedir. Memenin büyümesi ve meme başının kararması şeklindeki semptomlar ise *Enmûzecü't-Tıbb*'da erkek fetus ile ilişkilendirilmiştir. Fetusun hareketliliği ise primipar, multipar ayrımı yapılmaksızın fetusun cinsiyetine bağlı olarak 3-4 ay, yani 12-16 hafta olarak verilmiştir. *Enmûzecü't-Tıbb*'daki bu bilgiye karşın çağdaş obstetrik, bebek hareketlerinin en erken, bebeğin cinsiyetine bağlı olmaksızın, multiparlarda 14. ve primiparlarda 16. haftada hissedildiğini bildirmektedir²⁵.

Obstetrik bilgilerimiz abortus nedenlerinin fetal (çocuğa ait) ve maternal (anneye ait) olarak ayrıldığını bildirmektedir. Fetal faktörler olarak anatomik anormallikler, kromozom anomalileri, eritroblastozis gibi nedenler sıralanırken, maternal faktörler olarak dolaylı travma (koitus anormal uterin irritabiliteyi

artırarak düşüğe neden olabilir), doğrudan travma, infeksiyonlar, diet (C ve B vitamin avitaminozu, protein alımı eksikliği gibi), endokrin, toksik, psişik ve uteroservikal (serviks yetersizliği, uterus anomalileri gibi) nedenler sıralanmaktadır²⁵. Fetus ölümünün tanımlanmasında anne tarafından ilk fark edilen fetus hareketlerinin durmasıdır. Meme büyümesi, deri pigmentasyonu gibi gebeliğe özgü semptom ve bulgular da kaybolur²⁵. Bu bilgiler ışığında bakıldığında *Enmûzecü't-Tıbb*'da abortus nedenleri hakkında yazılanlar daha çok anneye ait nedenler olarak görülmektedir: direkt (düşmek, çarpmak) ya da indirekt travma (fazla cinsel ilişki), psişik nedenler (yiyecekte imrenip yememek), kanama (adet kanı akıntısı çokluğu), hiperemezis gravidarum (kusma çokluğu), servikal yetersizlik (rahmin ağzının geniş olması), uterus içi basınç artışı (rahimde yel olup baskı ile cenini dışarı atması) gibi. *Enmûzecü't-Tıbb*'da düşük için süre iki ya da üç ay olarak verilmektedir (8-12 hafta). Bebeğin hareketlerinin zayıflığı ve yokluğu fetusun hastalığının ya da ölümünün göstergesi olarak alınmaktadır. Memelerin birden dolgunluğunu kaybetmesi de düşük belirtisi olarak verilirken, ikiz gebeliği olan kadının memelerinden biri sarkarsa o taraftaki bebeğin düştüğü bilgisinin kökeni Hipokrat'ın "eğer gebe kadının memesi aniden dolgunluğunu kaybederse, düşük yapmıştır"⁴, "eğer ikiz gebeliği olan kadının memelerinden biri dolgunluğunu kaybederse, çocuklarının birinden ayrılacaktır; eğer incelen sağ meme olursa, bu erkek çocuk, ya da sol olursa kız olacaktır" aforizmalarıdır⁴.

Rahimdeki nem çokluğunu düşük nedeni olarak bildiren Emir Çelebi, bir anlamda etiyojolojiye yönelik tedavi yaparak nemi artırıcı ilaçların bırakılmasını ve fazla nemin vücuttan ishal, lavman ya da ter yoluyla boşaltılmasını önermektedir. Bu tedavi önerisi Emir Çelebi dönemindeki tıp paradigması olan "humoral patoloji teorisi" ile de uygun görünmektedir. Ayrıca fetusu koruyucu ilaçların kullanılmasını, yürümeyi salık vermekte, beslenmede et, ekmek, çorba ve meyve önermektedir. Bu besin rejimi protein ve vitamin açısından gebeliği destekleyerek düşük olmasını da azaltacaktır.

Doğumu kolaylaştırıcı kimi uygulamaları da veren Emir Çelebi, aksırtıcı ilaçlar kullanarak karın içi basıncını artırma yolu ile gecikmiş plasenta çıkışını sağlamaya çalışmaktadır.

In utero mort fetal durumunda ise ilaçlarla fetus dışarı atılamazsa, tedavi olarak Hipokrat'tan beri uygulanan bir yöntem²⁴ olan fetusun parçalanarak dışarı çıkarılmasını önermektedir.

Emir Çelebi'nin gebelik konusunda, bir yandan bir takım gözlemsel bilgileri doğruya oldukça yakın olarak verirken, öte yandan da Hipokrat ve Râzî gibi kendisinden önce gelen kimi hekimler tarafından bildirilen ve doğruluğu şüphe götüren bazı görüşlere de yer vererek, eserinde bunlar arasında bir ayrıma gitmediği görülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Sayılı A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991: 118-120.
2. Littré É (ed). Oeures Complètes D'Hippocrate, Tome Septième. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1962: 462.
3. O'Dowd MJ, Phillip EE. Antiquity. In: The History of Obstetrics and Gynecology. New York: The Parthenon Publishing Group Inc., 2000: 41-55.
4. Sarton G. Introduction to the History of Medicine, reprinted, Vol 1. Baltimore: The Williams & Wilkins Company, 1953: 282-283.
5. Hippocratic writings (Trans. Adams F). In: Hutchins RM (ed). Great Books of the Western World. Hippocrates, Galen. Chicago: William Benton, Encyclopedia Britannica, Inc., 1952: 131-144.
6. Lewis P (ed). Tıp Tarihi (Çeviren: Güdücü N, Yayına Hazırlayan: Funda B). İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., 1998: 36-39.
7. Hellman AM. A collection of early obstetrical books. Yale J Biol Med 1951; 24: 210-219.
8. Ertem N. İlk ve Orta Çağ toplumlarında doğum. İst Tıp Fak Mec 1965; 28: 307-310.
9. er-Râzî, Ebî Bekr Muhammed bin Zekeriyâ. Fî Emrâzi'r-Rahim ve'l-Haml (Rahim Hastalıkları ve Gebelik). El-Hâvî fi't-Tıbb, el-mücelledü's-sâlis (3. Cilt), el-cüzü't-tâsi' (9. Bölüm). Beirut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 1421 H. / 2000: 1398-1516 (Arapça).
10. Kazancıgil A, Karlığa B. Ali İbn Abbâs El-Mucusi'nin "Kitâbu'l-Meliki"si içinde doğum bilgisi konuları. Tıp Tarihi Araştırmaları 2002; 11: 190-208.
11. İbn Sînâ. Kânûn der Tıbb, 3. Kitap, 3. Bölüm (Çeviren: Sharafkandi A). Tehran: Soroush Press, 1997: 277-398 (Farsça).
12. Albucasis. On Surgery and Instruments (A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary by Spink MS, Lewis GL). London: The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973: 456-499.
13. Radbill SX. The first treatise on pediatrics. Am J Dis Child 1971; 122: 369-376.
14. Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin (Hazırlayan: Öner Z). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1990: 16-17.
15. Yurdakök M. Tıbbiyenin Kuruluşuna Kadar Ünlü Türk Çocuk Hekimleri. Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., 1997: 120-178.
16. Eşref bin Muhammed. Hazâ'inü's-Saâ'dât (Hazırlayan: Şehsuvaroğlu BN). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961: 9-23.
17. Sabuncuoğlu Ş. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye (İki Cilt: 1. Transkripsiyon, 2. Tıpkıbasım-Facsmile) (Hazırlayan: Uzel İ.) Cilt 1. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, 1992: 300-315.
18. Bayat AH. Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999: 49-61.
19. Çelebi E. Enmüzeci't-Tıb. İstanbul: Süleymaniye El Yazmaları Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No: 342/1, varak no: 1b-2a, 219a-221b.
20. Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî. Mürşid [Göz Hastalıkları]-İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük (Hazırlayanlar: Bayat AH, Okumuş N). Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004: 79.
21. Redhouse JW. A Turkish and English Lexicon, New Edition. Beirut: Librairie du Liban, 1996.
22. Sabuncuoğlu Ş. Mücerreb-nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri-1468) (Hazırlayanlar: Uzel İ, Süveren K). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999.
23. Yıldırım N. XV. yüzyıla ait anonim bir cerrahnâme, cerrahi yöntemlerin kullanıldığı fasıllar, tıbbi terminoloji ile bitki, drog ve madde isimleri. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2004/2005; 10-11: 325-434.
24. Mattock JN (ed). Kitâb Bukrât Fî Hâbl 'Alâ Hâbl (Hippocrates: On Superfoetation). In: Arabic Technical and Scientific Texts, Vol 3. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd, 1968: 4, 18.
25. Benson RC. Handbook of Obstetrics & Gynecology (7th ed). Los Altos: Lange Medical Publications, 1980: 38-53, 273-278.